

Viktoriya Serzhanova*

Naczelne zasady ustroju politycznego w Konstytucji Republiki Finlandii

Konstytucjonalizm Finlandii, jak i wiele jej instytucji ustrojowych biorą początki i swymi korzeniami głęboko tkwią w konstytucjonalizmie nordyckim, w szczególności zaś szwedzkim. Finlandia, należąca do kręgu kultury prawnej świata nordyckiego¹, zaliczana jest – obok Szwecji – do tzw. kultury wschodnionordyckiej. I mimo że etnicznie, w tym także językowo², nie wykazuje żadnych podobieństw do swojego najbliższego zachodniego sąsiada, jednakże w zakresie ustroju politycznego odznacza się wieloma zbieżnościami i pokrewieństwami z mechanizmami i instytucjami

363

* Dr hab., prof. UR, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Rzeszowski.

¹ Świat nordycki (*Norden*) obejmuje grupę spokrewnionych zarówno kulturowo, jak i językowo narodów germańskich, zamieszkujących przede wszystkim geograficzne terytory Półwyspu Skandynawskiego, ale także przylegające do niego terytoria Europy Północnej oraz Północno-Zachodniej. Formalnie zaliczamy zatem do niego pięć krajów: Norwegię, Danię, Islandię, Szwecję i Finlandię. Z pojęciem tym wiąże się również wyodrębnienie nordyckiej kultury prawnej. Doktryna prawnokonstytucyjna i ustrojowa dzieli świat nordycki na dwie grupy tejże kultury: zachodnionordycką, do której należą: Norwegia, Dania i Islandia, oraz wschodnionordycką, do której zaliczane są Szwecja i Finlandia. Szerzej o tym: V. Serzhanova, *Ewolucja konstytucji państw nordyckich*, [w:] S. Sagan (red.), *Państwo i prawo w dobie globalizacji*, Rzeszów 2011, s. 270; por. również eadem, *Tryb uchwalania oraz reforma Konstytucji Republiki Islandii*, [w:] V. Serzhanova (red.), *W kręgu zagadnień konstytucjonalizmu oraz współczesnego państwa*, Rzeszów 2015, s. 31.

² Język szwedzki należy do grupy (podrodziny) języków germańskich z rodziny języków indoeuropejskich, a ściślej rzecz ujmując, do podgrupy (zespołu) języków północnogermańskich, zwanych także nordyjskimi, nordyckimi bądź skandynawskimi (obok norweskiego, duńskiego, islandzkiego i farskiego). Współcześnie w podgrupie tej rozróżnia się dwie podstawowe gałęzie: wschodnionordyjską, obejmującą m.in. język szwedzki i duński, oraz zachodnionordyjską, w skład której wchodzi m.in. języki: norweski, islandzki i farski. Język fiński należy zaś do grupy (podrodziny) języków ugrofińskich, z rodziny języków uralskich i zaliczany jest do podgrupy języków bałtyckofinńskich. Najbliżej spokrewniony jest m.in. z językiem estońskim, a także językami ludów zamieszkujących północno-zachodnią Rosję; dalsze pokrewieństwo łączy go natomiast z językiem węgierskim.

ustrojowymi ukształtowanymi i do dziś funkcjonującymi w Szwecji. Wynika to z dziejów obu państw, a nade wszystko z faktu, iż przez ponad 500 lat Finlandia była integralną częścią Szwecji. Stąd, przez wieki, będąc zdominowana oraz mocno związana kulturowo ze swoim sąsiadem, w historii politycznej³ obficie czerpała ona z dorobku i doświadczeń zdobytych przez Szwedów.

Niekiedy, konstytucjonalizm finlandzki ewoluował jednakże nieco odmiennymi szlakami i tworzył oryginalne rozwiązania, mechanizmy i instytucje ustrojowo-polityczne⁴. Warto podkreślić, że mimo ponad stuletniej, następującej po szwedzkiej, dominacji Rosji Finlandia nie poddała się rusyfikacji i kultywowała własne tradycje. W tym okresie Finom udało się nie tylko zachować swoje odrębne, po części powstałe w okresie związków ze Szwecją, instytucje ustrojowe, ale również wprowadzić nowe, nawiązując do najbardziej demokratycznych wzorów epoki⁵. W konsekwencji pozwoliło to utrzymać w Finlandii wiele tradycyjnych rozwiązań ustrojowych lub skutecznie wprowadzić je także po uzyskaniu niepodległości od carskiej Rosji w 1917 r.

Wśród kultywowanych przez Finlandię tradycji nordyckich można by uplasować także naczelne zasady ustroju politycznego państwa, które znalazły się zarówno w pierwszej niepodległej konstytucji fin-

³ Szerzej o historii politycznej Szwecji por. R.N. Bain, *Scandinavia. A Political History of Denmark, Norway and Sweden from 1513 to 1900*, Cambridge 1905, reprint z 2006 r., *passim*; I. Andersson, *Dzieje Szwecji*, Warszawa 1967, *passim*; I. Andersson, J. Weibull, *Swedish History in Brief*, Stockholm 1981, *passim*; A. Kersten, *Historia Szwecji*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, *passim*. O kształtowaniu się systemu prawnego oraz instytucji ustrojowych w Szwecji czytaj także u: L.B. Orfield, *The Growth of Scandinavian Law*, Philadelphia 1953, s. 227 i n. O historii politycznej Finlandii por.: Y. Blömmstedt, *A Historical Background of the Finnish Legal System*, [w:] *Finnish Legal System*, Helsinki 1966, *passim*; T. Cieślak, *Historia Finlandii*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, *passim*; idem, *Zarys historii najnowszej krajów skandynawskich*, Warszawa 1978, *passim*; zaś z nowszych opracowań: B. Szordykowska, *Historia Finlandii*, Warszawa 2011, *passim*.

⁴ Szerzej o genezie i ewolucji ustroju politycznego Finlandii: V. Serzhanova, *Relacje między parlamentem a rządem Finlandii*, Rzeszów 2007, s. 10 i n. Kompetentnie problematykę tę analizuje M. Grzybowski, *Finlandia. Zarys systemu ustrojowego*, Kraków 2007, s. 7–20; idem, *Systemy konstytucyjne państw skandynawskich*, Warszawa 2010, s. 15–18. Nadto por. również *Konstytucja Finlandii z 1999 roku*, tłumaczenie i wstęp J. Osiński, Warszawa 2003, s. 4 i n.

⁵ Finlandia była pierwszym w Europie krajem, który w 1906 r. przyznał czynne i bierne prawo wyborcze kobietom, co stało się ewenementem na tle ówczesnych państw. Szerzej por.: V. Serzhanova, *Wybory do parlamentu finlandzkiego Eduskunty*, [w:] L. Orosz, T. Majerčák (red.), *Aktuálne problémy volebného práva a volebného súdnictva v Slovenskej republike – II ústavné dni*, Košice 2014, s. 143–144; także eadem, *Relacje między...*, s. 30. Kompetentnie pisze o tym również M. Grzybowski, *Systemy polityczne współczesnej Skandynawii*, Warszawa 1989, s. 93.

landzkiej⁶, jak i zostały recypowane i rozwinięte w obecnie obowiązującej ustawie zasadniczej oraz mocno utrwalone we współczesnym ustroju politycznym państwa.

Naczelne zasady ustroju politycznego nie zawsze wyrażane są *expressis verbis* w tekstach ustaw zasadniczych. Wyinterpretowanie z postanowień obowiązujących konstytucji wszystkich fundamentalnych zasad ustrojowych jest trudnością samą w sobie, albowiem tkwi ona w braku jasnego i precyzyjnego zidentyfikowania oraz zdefiniowania w nauce prawa konstytucyjnego pojęcia naczelných (podstawowych) zasad ustrojowych (ustroju politycznego), stosowanie których jest raczej konwencjonalnie⁷. Niezależnie natomiast od różnic w definiowaniu, istnieje pewien konsensus, iż ustawy zasadnicze, obok norm bardziej szczegółowych, zawierają także fundamentalne i ogólne formuły, które stanowią podstawowe zasady dotyczące praw i wolności obywateli, organizacji i funkcjonowania państwa, struktury systemu prawnego etc. Zasady te mogą być sformułowane wyraźnie w ustawach zasadniczych, np. w osobnych, specjalnie

⁶ Podobnie jak w tradycji szwedzkiej na pierwszą ustawę zasadniczą niepodległej Finlandii składało się kilka aktów prawnych o mocy nadrzędnej: Akt o formie rządu z 17 lipca 1919 r., Akt o parlamencie z dnia 13 stycznia 1928 r., Akt o Trybunale Stanu z dnia 25 listopada 1922 r., Akt o prawie parlamentu do badania zgodności z prawem czynności urzędowych członków Rady Państwa, Kanclerza Sprawiedliwości i Parlamentarnego Ombudsmána z 25 dnia listopada 1922 r. oraz Akt o samorządzie Wysp Alandzkich z 28 grudnia 1951 r. Tłumaczenia tych aktów na język polski dokonał J. Osiński, *Konstytucja Finlandii*, Warszawa 1997. Por. szerzej również: V. Serzhanova, D. Wapińska, *Ewolucja konstytucjonalizmu w Finlandii*, [w:] S. Bożyk (red.), *Aktualne problemy reform konstytucyjnych*, Białystok 2013, s. 422–423; także V. Serzhanova, *Relacje między...*, s. 37–39; eadem, *Konstytucje fińskie*, „Gubernaculum et Administratio. Historia, Prawo, Administracja. Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2006, z. IV, s. 79–80. Nadto również M. Grzybowski, *Finlandia. Zarys...*, s. 49 i n.; J. Osiński, [w:] *Konstytucja Finlandii...*, s. 14 i n.

⁷ Stanowisko takie prezentuje większość badaczy problemu. Podkreśla to Piotr Tuleja, twierdząc, że zasad konstytucyjnych nie da się zdefiniować w sposób jednolity: P. Tuleja, *Zasady konstytucyjne*, [w:] P. Sarnecki (red.), *Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, Warszawa 1997, s. 24. Pogląd ten podziela Rett R. Ludwikowski, dając wnikliwą analizę różnych pojęć zasad konstytucji, a także przyjmując swoją definicję zasad fundamentalnych: R.R. Ludwikowski, *Prawo konstytucyjne porównawcze*, Toruń 2000, s. 167 i n. Niezwykle istotną w doktrynie i o wiele nowszą publikację poświęconą zasadom ustroju politycznego stanowi opracowanie zbiorowe *Zasady naczelné Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku*, będące efektem obrad podczas 52. Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Prawa Konstytucyjnego w Międzyzdrojach (27–29 maja 2010), red. A. Bałaban, P. Mijał, Szczecin 2011, *passim*. Szczególnie przydatne w rozważaniach na temat zasad konstytucji mogą być zawarte w nim opracowania: M. Zielińskiego, *Zasady i wartości konstytucyjne*, s. 21–40; również A. Bałabana, *Katalog zasad naczelných Konstytucji w polskich podręcznikach prawa konstytucyjnego*, s. 41 i n. oraz inne. Z najnowszych opracowań warto przywołać dzieło A. Pułty, *Zasady ustroju politycznego państwa. Zarys wykładu*, Gdańsk 2014, *passim*.

poświęconym im rozdziałach (na ogół rozdziałach pierwszych – jako że stanowią fundamentalne podstawy organizacji i funkcjonowania państwa), lub odczytane w drodze wykładni wielu innych przepisów konstytucji⁸. Zresztą, umieszczenie naczelných zasad ustrojowych w odrębnym rozdziale wcale nie zamyka jednoznacznie ich katalogu i nie wyklucza wyinterpretowania ich z innych przepisów konstytucji. Właściwość ta jest charakterystyczna także dla państw nordyckich, w tym zwłaszcza dla Finlandii. Szczególną osobliwością państw nordyckich jest również to, że niektóre zasady od wielu wieków stosowane są w praktyce ustrojowej, ale nigdy nie zostały wprost wyrażone i formalnoprawnie usankcjonowane w tekstach obowiązujących ustaw zasadniczych (np. zasada suwerenności narodu czy też przedstawicielskiej formy sprawowania władzy w konstytucji Danii)⁹.

Celem niniejszego opracowania jest przeprowadzenie bardziej szczegółowej, dokładnej i precyzyjnej, niż dotychczas dokonano w literaturze przedmiotu¹⁰, analizy naczelných zasad ustroju politycznego państwa zawartych w obecnie obowiązującej Konstytucji Republiki Finlandii z 11 czerwca 1999 r.¹¹

Ustawa zasadnicza Finlandii, wzorem innych współczesnych konstytucji, dążących do wyrażenia podstawowych zasad ustroju politycznego w odrębnych rozdziałach, kwestię zasad ustrojowych uregulowała także w rozdziale 1, zatytułowanym *Podstawy ustroju państwa*¹². Po dogłębnej analizie tego, a także następnych rozdziałów ustawy zasadniczej Finlandii, wydaje się, że ustrojodawca potraktował tę materię bardzo szczegółowo, dążąc do skonstruowania w miarę możliwości jak najobszerniejszego katalogu podstawowych zasad ustrojowych. Większość z nich została

⁸ R.R. Ludwikowski, *Prawo konstytucyjne...*, s. 168.

⁹ Por. M. Grzybowski, *Systemy konstytucyjne...*, s. 11.

¹⁰ Dotychczasowe próby omówienia zasad ustroju politycznego Finlandii, podejmowane w literaturze przedmiotu przez Autorów zajmujących się problematyką państw nordyckich, miały charakter bardzo pobieżny, szczerkowy i fragmentaryczny, stad odczuwalny jest wyraźny niedosyt w analizie tego zagadnienia. Por. szerzej V. Serzhanova, *Relacje między...*, s. 48 i n., również V. Serzhanova, D. Wapińska, *Ewolucja konstytucjonalizmu...*, s. 427 i n. Wśród prac innych Autorów warto wspomnieć cytowane wyżej dzieła M. Grzybowskiego czy też J. Osińskiego, w których poruszany jest wątek zasad ustroju.

¹¹ Konstytucja Republiki Finlandii z 11 czerwca 1999 roku, [w:] *Konstytucja Finlandii*, wstęp i tłum. S. Sagan, V. Serzhanova, Rzeszów 2003. Por. także *Konstytucja Finlandii...* Najnowsze poprawki, wprowadzone do fińskiej ustawy zasadniczej od czasu jej wejścia w życie, zostały szczegółowo omówione przez: V. Serzhanova, D. Wapińska, *Ewolucja konstytucjonalizmu...*, s. 434–440.

¹² Systematyka ogólna i szczegółowa konstytucji fińskiej zostały scharakteryzowane przez: V. Serzhanova, *Relacje między...*, s. 47–48 oraz V. Serzhanova, D. Wapińska, *Ewolucja konstytucjonalizmu...*, s. 426–427. Nadto także: J. Osiński, [w:] *Konstytucja Finlandii...*, s. 28.

wyrażona wprost, i to w rozdziale 1, inne zaś dają się jedynie wywieść lub wyinterpretować z jej dalszych postanowień, niekoniecznie zawartych w rozdziale poświęconym tej tematyce.

Do najważniejszych zasad ustrojowych zatem należą¹³:

- zasada republikańskiej formy rządu;
- zasada suwerenności, współpracy międzynarodowej i członkostwa w Unii Europejskiej;
- zasada nienaruszalności godności ludzkiej, wolności i praw jednostki oraz sprawiedliwości społecznej;
- zasada zwierzchnictwa narodu i przedstawicielskiej formy sprawowania władzy;
- zasada demokracji i praworządności;
- zasada parlamentaryzmu (parlamentarno-gabinetowej formy rządu);
- zasada podziału władz¹⁴;
- zasada niepodzielności terytorium i unitarnej formy państwa;
- zasada samorządu lokalnego i autonomii terytorialnej Wysp Alandzkich.

Zasada republikańskiej formy rządu została wyrażona w art. 1 ust. 1 Konstytucji fińskiej, zatytułowanym *Konstytucja*. Stanowi on o tym, że: „Finlandia jest suwerenną republiką”. Ten przepis przesądza o utrwaleniu w Finlandii republikańskiej formy rządów, wprowadzonej jako zasa-

367

¹³ Pomocne i najbardziej wiarygodne naukowo w rozważaniach nad katalogiem oraz treścią zasad ustroju politycznego Finlandii, zawartymi w jej konstytucji, bez wątpienia są dokonania doktryny fińskiej w tym zakresie, a mianowicie prace opublikowane w okresie po wejściu w życie ustawy zasadniczej: J. Pöyhönen (ed.), *An Introduction into Finnish Law*, Helsinki 2002, zawierająca rozdział autorstwa Martina Scheinina, dotyczący prawa konstytucyjnego. W języku fińskim: A. Jyränki, *Uusi perustuslakimme*, Turku 2000; idem, *Valta ja vapaus, Valtiosääntöoikeuden yleisiä kysymyksiä*, Kolmas, laajennettu ja uudistettu laitos, Helsinki 2000 oraz I. Saraviita, *Perustuslaki 2000. Kommentaariteos uudesta valtiosäännöstä Suomelle*, Kauppakaari Oyl Lakimiesliiton Kustannus, Helsinki 2000, a z najnowszych opracowań tegoż w języku angielskim *The Constitution of Finland*, opublikowane w 2004 r., <http://personal.inet.fi/tiede/ilkka.saraviita/constitutionoffinland1.pdf> (dostęp 02.03.2016). W języku szwedzkim: M. Suksi, *Finlands statsrätt*, Turku-Åbo 2002.

¹⁴ J. Husa, *Nordic Reflections on Constitutional Law. A Comparative Nordic Perspective*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2002, s. 102 i n. Praca ta, wydana w języku angielskim, porusza m.in. zagadnienie podziału władz w systemie konstytucyjnym Finlandii. Oparta została na publikowanych wcześniej artykułach, które uległy gruntownej przeróbce i aktualizacji, m.in. Montesquieu’s *Separation of Powers and the Semi-Presidential Constitution: Finland’s Past and Future?*, „Tidsskrift for Rettsvitenskap” 1999, vol. 5, s. 904–920. Ponadto, warto sięgnąć do: H. van den Brandhof, *The Republic of Finland*, [w:] L. Prakke, C. Kortmann (eds), *Constitutional Law of 15 EU Member States*, Deventer 2004. Jest to praca zbiorowa, poświęcona systemom konstytucyjnym 15 państw będących członkami Unii Europejskiej przed jej rozszerzeniem w 2004 r. Zawiera także kilka uwag o podziale władzy w nowej konstytucji Finlandii.

da ustrojowa jeszcze przez poprzednią konstytucję fińską – Akt o formie rządu z 21 czerwca 1919 r.¹⁵ Zasadę tę należy rozumieć w sposób tradycyjnie przyjęty w doktrynie. Republika to ustrój, w którym – w odróżnieniu od monarchii – głowa państwa pochodzi z wyborów i pełni swój urząd kadencyjnie. Istotą republiki nie jest jednakże tylko obsadzanie urzędu głowy państwa. Republikanizm jest taką formą organizacji państwa, w którym obywatele mają zapewniony wpływ na sprawy publiczne.

Zasada suwerenności także wynika z wyżej powołanego art. 1 ust. 1. Pojęcie to jednakże nie jest, jak widać, zdefiniowane w treści normatywnej tego przepisu – jest on bardzo lakoniczny. Jego istoty należy doszukiwać się w teorii państwa oraz prawie międzynarodowym publicznym. Suwerenność państwa to jego samowładność, czyli prawna niezależność od jakichkolwiek czynników zewnętrznych, oraz caowładność, czyli kompetencja normowania wszystkich stosunków wewnątrz państwa¹⁶. Jest to zatem taki stan faktyczny, w którym ośrodek decyzji politycznej, reprezentujący władzę państwową, jest wolny od jakiegokolwiek ingerencji co do treści podejmowanych decyzji¹⁷.

Zasada suwerenności została wprowadzona do pierwszej konstytucji Finlandii w 1919 r. Miała wówczas bardzo istotne znaczenie dla nowo rodzącego się państwa i bynajmniej nie tylko w kontekście odzyskania przez niego niepodległości. Zasada ta pociągała za sobą daleko idące konsekwencje prawne, albowiem wynikało z niej, że niektóre umowy międzynarodowe, mające ograniczać suwerenność Finlandii, mogły być uznawane za niezgodne z konstytucją. Miało to szczególne znaczenie dla tzw. suwerenności wewnętrznej Finlandii, ponieważ za sprzeczne z konstytucją uznawane były umowy międzynarodowe, które umożliwiały obcym państwom lub organizacjom międzynarodowym sprawowanie władzy publicznej na jej terytorium. Niemniej jednak nie uchroniło to Finów całkowicie przed ratyfikowaniem tego rodzaju umów. Uzyskiwały one aprobatę parlamentu i zostawały wprowadzane w życie, a zarazem do fińskiego systemu prawnego, w drodze uchwalenia tzw. ustaw stano-

¹⁵ Propozycja kontynuowania tradycji monarchicznej formy państwa, włącznie z próbą obwołania Finlandii monarchią w 1918 r., jako naturalną konsekwencję, ustanowionej jeszcze za czasów dominacji szwedzkiej w 1772 r. formy rządu, która była tak mocno lansowana wówczas przez zwolenników monarchii, nie powiodła się. Szerzej por.: V. Serzhanova, *Relacje między...*, s. 33–34; V. Serzhanova, D. Wapińska, *Ewolucja konstytucjonalizmu...*, s. 419.

¹⁶ L. Ehrlich, *Prawo narodów*, Kraków 1947, s. 104 i n.

¹⁷ Kompetentnie pisze o tym A. Ławniczak, *Istota władzy państwowej i jej formy*, Wrocław 2010, s. 59 i n. Doktrynalne ujęcie oraz współczesną treść pojęcia suwerenności państwa wnikliwie omawiają również: S. Sagan, V. Serzhanova, *Nauka o państwie współczesnym*, Warszawa 2013, s. 44–47.

wiących wyjątek lub uchylających postanowienia konstytucji. Najbardziej jaskrawym przypadkiem wprowadzenia w życie traktatu w takim trybie było przystąpienie Finlandii do Unii Europejskiej.

Obowiązująca ustawa zasadnicza utrzymała dotychczasową zasadę suwerenności Finlandii, rozszerzając ją o współpracę międzynarodową na rzecz ochrony pokoju i praw człowieka, a także rozwoju społeczeństwa, uregulowaną w art. 1 ust. 3. To uzupełnienie przesądziło o zmianie dotychczasowej interpretacji zasady suwerenności narodowej. Z obecnej wykładni, kilkakrotnie przedstawianej przez Komisję Prawa Konstytucyjnego w różnych sprawach, wynika, że zwykle umowy międzynarodowe, z których pochodzi umocowanie dla oficjalnych przedstawicieli obcych państw i organizacji międzynarodowych na terytorium Finlandii, nie są już uznawane za niezgodne z konstytucją.

Najnowszym uzupełnieniem tej zasady stało się dodanie w art. 1 ust. 3 zdania drugiego, stanowiącego o członkostwie Finlandii w Unii Europejskiej (poprawka 1112/2011, weszła w życie 1 marca 2012 r.). Stąd, ostatecznie zasada ta otrzymała brzmienie: suwerenności, współpracy międzynarodowej i członkostwa w Unii Europejskiej. Fakt ten świadczy nie tylko o tym, że Finlandia, przystępując do Unii Europejskiej, zgodziła się – obok innych krajów członkowskich – na ograniczenie swojej suwerenności. Warto podkreślić jest również to, że obecnie konstytucja Finlandii traktuje swoje członkostwo, w wyniku którego dobrowolnie zrzekła się ona części swojej suwerenności na rzecz struktury ponadnarodowej (i to jeszcze w 1995 r.), jako podstawową zasadę ustroju politycznego oraz rację stanu. Na uwagę zasługuje także fakt coraz większego angażowania się Finlandii w sprawę UE i proces integracyjny w ostatnim okresie. Będąc jej członkiem od 1995 r., dopiero w 2011 r. zdecydowała się ona na włączenie tego postanowienia do konstytucji, a nawet nadanie mu rangi fundamentalnej przez zamieszczenie go wśród naczelných zasad ustroju państwa.

Konstytucja nie reguluje kwestii podziału kompetencji pomiędzy organami władzy państwowej a instytucjami Unii Europejskiej, a zawiera jedynie kilka postanowień dotyczących procedury podejmowania decyzji w sprawach odnoszących się do UE – przez parlament i jego organy oraz rząd¹⁸. Sprawą otwartą pozostaje natomiast, czy nowa interpretacja zasady suwerenności w fińskiej konstytucji ma zastosowanie także do dalszego poszerzania kompetencji organów unijnych w zakresie

¹⁸ Dogłębnie problematykę relacji między parlamentem a rządem w sprawach unijnych w Finlandii omawiają: Z. Witkowski, M. Serowaniec, *Modele współpracy rządu z parlamentem w sprawach związanych z członkostwem w Unii Europejskiej na przykładzie państw nordyckich*, [w:] V. Serzhanova (red.), *W kręgu zagadnień...*, s. 57 i n.

podejmowania decyzji, szczególnie w kontekście nieuchronnie powracających trendów wyraźnie federalizacyjnych, obserwowanych co pewien czas w Unii. Punktem wyjścia dla właściwej interpretacji może się stać to, że kompetencje UE implementowane są do ustawodawstwa finlandzkiego na poziomie traktatów z Maastricht, Amsterdamu i Nicei. Wszystkie pozostałe zmiany traktatowe muszą być wprowadzane osobno. Szczególny przykład stanowić tu może projekt Konstytucji Unii Europejskiej z 2002 r.

Zasada nienaruszalności godności ludzkiej, wolności i praw jednostki oraz sprawiedliwości społecznej zawarta została w art. 1 ust. 2 Konstytucji. Zawiera ona gwarancje nienaruszalności godności ludzkiej, wolności i praw jednostki oraz wspierania i utwierdzania w społeczeństwie zasady sprawiedliwości. Godność jest źródłem wszelkich praw i wolności człowieka i obywatela. Wywodzi się ona z prawa naturalnego, jest przyrodzona i niezbywalna, a jej poszanowanie i ochrona należy do obowiązków władz publicznych. Ograniczenia praw i wolności w państwie demokratycznym można nakładać jedynie w drodze ustawy i tylko w takim przypadku, gdy jest to konieczne dla jego bezpieczeństwa i porządku publicznego, ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej albo wolności i praw innych osób. Równość należy rozumieć z jednej strony jako prawo do równego traktowania przez władze publiczne, z drugiej zaś jako zakaz dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym. Jej uzupełnieniem pozostaje równość płci. Fundamentalne znaczenie posiada w tym kontekście także promowanie zasady sprawiedliwości społecznej.

Zasada zwierzchnictwa narodu i przedstawicielskiej formy sprawowania władzy została wyrażona w art. 2 ust. 1 Konstytucji, zatytułowanym *Demokracja i rządy prawa*: „Władza zwierzchnia w Finlandii należy do narodu reprezentowanego przez parlament”. Zakłada ona, że suwerenem jest podmiot zbiorowy – naród, a jego wola wyrażana jest w sposób pośredni, poprzez działalność ciała przedstawicielskiego, jakim pozostaje, pochodząca z wyborów powszechnych, jednoizbowa Eduskunta. Takie ujęcie zasady zwierzchnictwa narodu nie wyklucza jednakże jej klasycznego rozumienia na gruncie doktrynalnym, polegającego na sprawowaniu władzy zwierzchniej przez naród również w formie demokracji bezpośredniej. Prawdziwość tej tezy potwierdza to, że Konstytucja finlandzka w art. 53 przewiduje możliwość zarządzenia referendum konsultacyjnego, a od 1 marca 2012 r. (poprawka 1112/2011) – także skorzystania z inicjatywy ludowej.

Zasadę demokracji i praworządności formułuje art. 2 ust. 2 i 3 Konstytucji. Składa się z dwóch elementów – rządów demokracji i prawa. Artykuł 2 ust. 2 odnosi się do pojęcia demokracji i wyjaśnia jej istotę, któ-

ra w świetle tego przepisu, w gruncie rzeczy, polega na realizacji zasady społeczeństwa obywatelskiego, tj. na „prawie obywateli do uczestniczenia w rozwoju społeczeństwa i wpływania na jego warunki życia”. W ten oto sposób przepis ten akcentuje możliwość aktywnego uczestnictwa obywateli w kształtowaniu kierunków polityki państwa, taka bowiem aktywność decyduje o upodmiotowieniu obywateli współodpowiedzialnych za jego losy.

Najważniejsze regulacje zapewniające rządy demokratyczne znajdują się zarówno w ustawie zasadniczej, jak i w przepisach dotyczących wyborów do parlamentu, na urząd prezydenta oraz do organów samorządu terytorialnego, zawartych w ustawodawstwie zwykłym (w ustawie wyborczej 714/1998¹⁹). Fundament systemu demokratycznego stanowią postanowienia konstytucji odnoszące się do podstawowych praw i wolności politycznych, gwarantujących swobodę działalności partii politycznych, wolność wypowiedzi i druku, a także wolność zrzeszania się.

Zasada praworządności, do której odnosi się art. 2 ust. 3, stanowi natomiast o tym, że wykonywanie władzy publicznej opiera się na prawie. Ponadto, prawo winno być bezwzględnie przestrzegane w każdej działalności publicznej. Zasada demokracji i rządów prawa wywodzi się z tradycji szwedzko-fińskiej. W obecnie obowiązującej konstytucji spełnia kilka funkcji. Konstytucja stanowi gwarancję demokratycznego ustroju politycznego o nadzwyczajnej legitymacji publicznej. Jest głęboko zakorzeniona w podświadomości ludzkiej i znajduje swój przejaw w tzw. społeczeństwie legalistycznym. W konstytucji uwidacznia się także w wielu jej dalszych postanowieniach, których celem jest zobowiązanie do surowego przestrzegania legalizmu w działaniu organów państwa: parlamentu, głowy państwa, rządu oraz sądów.

Na straży praworządności stoją dwa niezależne organy państwowe. Kanclerz Sprawiedliwości nadzoruje działalność Prezydenta i rządu, a wraz z Parlamentarnym Ombudsmanem czuwa nad przestrzeganiem podstawowych praw i wolności oraz praw człowieka, a także nad tym, aby sądy, organy władzy, urzędnicy administracji państwowej, pracownicy służby publicznej oraz inne osoby wykonujące zadania publiczne, przestrzegali prawa i spełniali należące do nich obowiązki (art. 108 i 109

¹⁹ Ustawa wyborcza 714/1998 (z późniejszymi zmianami, ostatnie z 2004 r. – ustawa 218/2004), która weszła w życie w dniu 8 października 1998 r., dostępna jest w językach: fińskim, szwedzkim i angielskim w elektronicznych zbiorach „Dzienników Ustaw” Finlandii, <http://www.finlex.fi>. Szczegółowo została omówiona w: V. Serzhanova, *Wybory do parlamentu...*, s. 144 i n. Konstytucyjne zasady systemu wyborczego Finlandii ponadto wnikliwie analizuje I. Saraviita, *The Constitution of Finland*, Helsinki 2004, s. 94 i n. W literaturze polskiej por. także: M. Grzybowski, *Finlandia. Zarys...*, s. 67 i n.; idem, *Systemy konstytucyjne państw...*, s. 53–57.

Konstytucji). Istnieje ponadto szereg innych ciał i instytucji, których zadaniem jest kontrolowanie działalności parlamentu i jego organów pod względem ich zgodności z ustawą zasadniczą. Podobne uregulowania są rzadkością i trudno jest ich znaleźć w jakichkolwiek innych konstytucjach współczesnych. Wśród najbardziej jaskrawych przykładów takich mechanizmów, instrumentów i instytucji prawnych znajduje się m.in. to, że Kanclerz Sprawiedliwości i jego zastępca zawsze są obecni na posiedzeniach gabinetu oraz rządu z udziałem prezydenta. Do jego obowiązków należy również nadzorowanie wyroków wydawanych przez sądy. Sam Kanclerz podlega natomiast kontroli parlamentarnej Komisji Prawa Konstytucyjnego, która ponadto także czuwa nad konstytucyjnością działalności ustawodawczej Eduskunty. Kanclerz Sprawiedliwości i Parlamentarny Ombudsman, zwani również „strażnikami legalizmu”, skrzętnie nadzorują surowe przestrzeganie prawa oraz legalizm w działaniu i decyzjach podejmowanych przez organy administracyjne niższych szczebli.

Urzędnicy administracji państwowej ponoszą odpowiedzialność za swoje niezgodne z prawem czynności urzędowe, a także za decyzje organów kolegialnych, podjęcie których poparli, będąc ich członkami. Jeśli decyzja została podjęta na podstawie projektu opracowanego przez sprawozdawcę, to także i on ponosi za nią odpowiedzialność, chyba że zgłosił do niej sprzeciw. Każdy, czyje prawa zostały naruszone i komu wyrządzono szkodę na skutek niezgodnego z prawem działania albo zaniechania, popełnionego przez urzędnika państwowego lub inną osobę wykonującą zadania publiczne, ma prawo żądać skazania takiego urzędnika lub osobę za to odpowiedzialną na karę przez sąd. Instytucja publiczna, urzędnik lub inna osoba wykonująca zadania publiczne może zostać pociągnięta do odpowiedzialności za wyrządzone szkody (zgodnie z art. 118 Konstytucji). Każdy ma prawo do skierowania swej sprawy w celu rozpatrzenia przez właściwy sąd bądź inny organ państwowy w sposób należyty, rzetelny i bez nieuzasadnionej zwłoki, jak również ma prawo do rewizji orzeczenia tegoż sądu bądź innego niezależnego organu wymiaru sprawiedliwości, dotyczącego jego praw lub obowiązków. Jawność postępowania, prawo do składania zeznań, prawo do otrzymywania wyroku z uzasadnieniem oraz prawo do środka odwoławczego, jak również inne gwarancje rzetelnego procesu i dobrej administracji reguluje ustawa (art. 21 Konstytucji).

Zasadę parlamentaryzmu wywieźć można zarówno z tytułu art. 3 *Parlamentaryzm i podział władz*, jak i z analizy treści tego przepisu oraz szeregu innych. Słowo „parlamentaryzm” występuje tu jedynie w tytule i brak jest wyjaśnienia jego znaczenia bądź jakiegokolwiek interpretacji. Znaleźć je można natomiast w różnych postanowieniach ustawy zasadniczej. Nie-

kiedy są one sformułowane bardzo lakonicznie, jak chociażby art. 3 ust. 2, gdzie jest mowa o wymaganym zaufaniu, jakim członkowie rządu muszą być obdarzeni ze strony parlamentu – cecha o kapitalnym znaczeniu dla istoty parlamentaryzmu. Szczególną wagę tutaj mają także postanowienia konstytucji odnoszące się do procedury podejmowania decyzji przez prezydenta i rząd, którzy na przemian ponoszą odpowiedzialność polityczną (prawną) przed parlamentem.

Przepisy konstytucji z 1919 r. nie zawierały pojęcia parlamentaryzmu, choć zasada ta w pełni funkcjonowała po jej wejściu w życie – aż do roku 2000. Wyjątek stanowić tu mogły niektóre uprawnienia prezydenta. Świadczyły one o utrwalaniu w pierwszych dekadach niepodległości parlamentaryzmu o wyraźnym semiprezydenckim nachyleniu. Obecnie obowiązująca konstytucja Finlandii najwidoczniej usiłowała odejść od formuły rządów semiprezydenckich, które przyjęła jej poprzedniczka. Po pierwsze, świadczy o tym formalnoprawne wprowadzenie parlamentaryzmu jako naczelnej zasady ustrojowej, co postrzegać należy jako zasadniczy krok w kierunku parlamentarno-gabinetowej formy rządu. Po drugie, dowodzi to również szereg ważnych zmian, jakie zaszły wraz z wprowadzeniem ustawy zasadniczej z 1999 r. w zakresie relacji między naczelnymi organami państwowymi, a których nie sposób nie zauważyć ani pominąć, szczególnie po dogłębnej analizie postanowień konstytucji w tym zakresie²⁰. Po trzecie, tezę tę potwierdzają także poprawki wprowadzone do konstytucji w ostatnich latach, bez wątpienia zmierzające stopniowo w kierunku rządów „coraz bardziej” parlamentarno-gabinetowych²¹. Najbardziej widocznymi zmianami w tym zakresie wydaje się być osłabienie roli głowy państwa w systemie naczelnich organów państwowych, w różnych obszarach funkcjonowania państwa – na rzecz wzmocnienia pozycji parlamentu albo rządu. Zatem, wahadło sił co raz bardziej zaczyna się poruszać między tymi dwoma ośrodkami władzy, pozostawiając głowę państwa w tle, i tym samym świadcząc o konsekwentnym podążaniu w kierunku formy rządu parlamentarno-gabinetowej.

W obecnie obowiązującej ustawie zasadniczej Finlandii zasada podziału władz została nie tylko utrwalona, ale w porównaniu do poprzedniej konstytucji, także znacznie bardziej uwidoczniła i zdecydowanie jasniej wyrażona²². Artykuł 3 zawiera dosyć klasyczne jej ujęcie: „Władzę

²⁰ Szerzej: V. Serzhanova, *Zmiana formy rządu w najnowszej konstytucji Finlandii*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2011, Seria Prawnicza, Prawo 10, nr 71, s. 181–195.

²¹ Wnikliwej analizy zmian w obowiązującej finlandzkiej ustawie zasadniczej od czasu jej wejścia w życie dokonują: V. Serzhanova, D. Wapińska, *Ewolucja konstytucjonalizmu...*, s. 434–440.

²² J. Husa, *Nordic Reflections...*, s. 115.

ustawodawczą wykonuje Eduskunta, która także decyduje o finansach państwa. Władzę wykonawczą realizuje Prezydent Republiki i Rada Państwa, członkowie której obdarzeni są zaufaniem parlamentu. Władzę sądowniczą wykonują niezależne sądy, w tym Sąd Najwyższy oraz Najwyższy Sąd Administracyjny jako sądy najwyższych instancji”.

Analiza tego przepisu oraz całego systemu naczelnych władz państwowych Finlandii i ich wzajemnych relacji pozwala stwierdzić, iż na gruncie ustroju finlandzkiego „zasada ta realizowana jest we wszystkich trzech aspektach: w zakresie wyodrębnienia trzech władz, powierzenia ich funkcji odrębnym organom oraz – rzecz o kapitalnym znaczeniu dla rządów parlamentarnych – wyposażenia „poszczególnych segmentów władzy (rządu, parlamentu i głowy państwa) w kompetencje o »równoważącym« charakterze, charakterze swoistych przeciwdziałań, uruchamianych wówczas, kiedy któryś z uczestników systemu okaże się albo nazbyt słabym albo – przeciwnie – nazbyt silnym, zagrażającym programowanej równowadze”²³.

Zasada niepodzielności terytorium i unitarnej formy państwa została wyrażona w art. 4, noszącym tytuł *Terytorium Finlandii*. Zakłada ona, że: „Terytorium Finlandii jest niepodzielne, a granice państwowe nie mogą być zmienione bez zgody parlamentu”. Oznacza to, że Finlandia w swoim ustroju terytorialnym jest państwem jednolitym i jej poszczególne jednostki podziału terytorialnego nie posiadają samodzielności politycznej. Istnieje jednolity system organów władz publicznych oraz jeden system prawny, którego podstawę stanowi ustawa zasadnicza. Granice Finlandii są nienaruszalne i chronione przez traktaty międzynarodowe. Granice ze Szwecją określają przepisy Traktatu z Haminy z 1809 r., z Norwegią – traktaty zawarte pomiędzy Szwecją i Rosją w 1751 i 1826 r., a z Rosją – traktat szwedzko-rosyjski z 1617 r. oraz Finlandii ze Związkiem Radzieckim z 1948 r. W Finlandii obowiązują także traktaty zawarte przez nią z sąsiadami, regulujące sprawy administracji i granic oraz dwie umowy o administrowaniu wód rzecznych (ze Szwecją i Norwegią). Finlandia nie posiada terytoriów zależnych.

Zasada samorządu lokalnego i autonomii terytorialnej Wysp Alandzkich polega na ustaleniu statusu autonomicznego dla archipelagu Wysp Alandzkich, zamieszkałego przez ludność szwedzkojęzyczną. Gwarancje tego statusu zawiera art. 120 Konstytucji, zatytułowany *Szczególne status Wysp Alandzkich*. Stanowi on, że: „Wyspy Alandzkie posiadają samorząd na podstawie stosownych uregulowań Ustawy o samorządzie Wysp Alandzkich”. Archipelag po raz pierwszy uzyskał status autono-

²³ J. Szymanek, *Modele systemów rządów (wstęp do analizy porównawczej)*, „Studia Prawnicze” 2005, z. 3 (165), s. 22.

miczny w obrębie Finlandii w 1921 r. i od tego czasu utrzymuje go jako *status quo*. Pierwsza ustawa o samorządzie Wysp Alandzkich, stanowiąca część konstytucji Finlandia, została uchwalona po II wojnie światowej – 28 grudnia 1951 r. Obecnie szczegółowe regulacje dotyczące statusu archipelagu zawiera ustawa o samorządzie Wysp Alandzkich z dnia 16 sierpnia 1991 r.²⁴

Podsumowując powyższe rozważania, warto ponownie podkreślić fakt, iż z uwagi na brak jednolitej definicji naczelných czy też konstytucyjnych zasad ustroju oraz dosyć odległe i specyficzne etapy historii politycznej Finlandii, jednoznaczne ustalenie katalogu naczelných zasad ustroju państwa, nawet wyłącznie na podstawie postanowienia obowiązującej ustawy zasadniczej, jest zadaniem niełatwym. Szczególne trudności pojawiają się wówczas, gdy próbujemy wyinterpretować je z tekstu ustawy zasadniczej oraz ustalić ich treść i wykładnię. W opracowaniach doktryny fińskiej nie wzbudzają jednakże wątpliwości zasady proponowane oraz szczegółowo omówione w niniejszym opracowaniu, mianowicie: zasada republikańskiej formy rządu, suwerenności, współpracy międzynarodowej, członkostwa w Unii Europejskiej, nienaruszalności godności ludzkiej, praw i wolności jednostki, sprawiedliwości społecznej, zwierzchnictwa narodu, przedstawicielskiej formy sprawowania władzy, demokracji i praworządności, systemu parlamentarnego, monteskiuszowskiego podziału władz, niepodzielności terytorium, unitarnej formy państwa, samorządu lokalnego oraz autonomii Wysp Alandzkich. Bez jednoznacznej odpowiedzi pozostaje także pytanie, czy poza przepisami konstytucji istnieją inne, głęboko zakorzenione w świadomości narodowej Finów oraz we wciąż ewoluujących mechanizmach ustrojowo-politycznych Finlandii, szeroko rozumiane zasady konstytucyjne bądź ustrojowe, które można by uznać za fundament organizacji i funkcjonowania państwa.

Wykaz literatury

Andersson I., *Dzieje Szwecji*, Warszawa 1967.

Andersson I., Weibull J., *Swedish History in Brief*, Stockholm 1981.

Bain R. N., *Scandinavia. A Political History of Denmark, Norway and Sweden from 1513 to 1900*, Cambridge 1905, reprint 2006.

²⁴ Ustawa ta, potocznie zwana Statutem Wysp Alandzkich, została przetłumaczona przez G. Bonusiaka: *Statut Wysp Alandzkich*, wstęp i tłum. G. Bonusiak, Rzeszów 2009, s. 48–80.

- Bałaaban A., Mijał P. (red.), *Zasady naczelné Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku*, Szczecin 2011.
- Blömstedt Y., *A historical background of the finnish legal system*, [w:] *Finnish Legal System*, Helsinki 1966.
- Bonusiak G., *Statut Wysp Alandzkich*, wstęp i tłumaczenie G. Bonusiak, Rzeszów 2009.
- Brandhof van den H., *The Republic of Finland*, [w:] L. Prakke, C. Kortmann (eds), *Constitutional Law of 15 EU Member States*, Deventer 2004.
- Cieślak T., *Historia Finlandii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.
- Cieślak T., *Zarys historii najnowszej krajów skandynawskich*, Warszawa 1978.
- Ehrlich L., *Prawo narodów*, Kraków 1947.
- Grzybowski M., *Finlandia. Zarys systemu ustrojowego*, Kraków 2007.
- Grzybowski M., *Systemy konstytucyjne państw skandynawskich*, Warszawa 2010.
- Grzybowski M., *Systemy polityczne współczesnej Skandynawii*, Warszawa 1989.
- Husa J., *Montesquieu's Separation of Powers and the Semi-Presidential Constitution: Finland's Past and Future?*, „*Tidsskrift for Rettsvitenskap*” 1999, vol. 5.
- Husa J., *Nordic Reflections on Constitutional Law. A Comparative Nordic Perspective*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2002.
- Jyränki A., *Valta ja vapaus, Valtiosääntöoikeuden yleisiä kysymyksiä*, Kolmas, laajennettu ja uudistettu laitos, Helsinki 2000.
- Jyränki A., *Uusi perustuslakimme*, Turku 2000.
- Kersten A., *Historia Szwecji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Konstytucja Finlandii z 1999 roku*, tłum. i wstęp J. Osiński, Warszawa 2003.
- Konstytucja Republiki Finlandii z 11 czerwca 1999 roku*, [w:] *Konstytucja Finlandii*, wstęp i tłum. S. Sagan, V. Serzhanova, Rzeszów 2003.
- Ludwikowski R.R., *Prawo konstytucyjne porównawcze*, Toruń 2000.
- Ławniczak A., *Istota władzy państwowej i jej formy*, Wrocław 2010.
- Orfield L. B., *The Growth of Scandinavian Law*, Philadelphia 1953.
- Osiński J., *Konstytucja Finlandii*, Warszawa 1997.
- Pöyhönen J. (ed.), *An Introduction into Finnish Law*, Helsinki 2002.
- Puño A., *Zasady ustroju politycznego państwa. Zarys wykładu*, Gdańsk 2014.
- Sagan S., Serzhanova V., *Nauka o państwie współczesnym*, Warszawa 2013.
- Saraviita I., *Perustuslaki 2000. Kommentaariteos uudesta valtiosäännöstä Suomelle, Kauppakaari Oyl Lakimiesliiton Kustannus*, Helsinki 2000.
- Saraviita I., *The Constitution of Finland*, Helsinki 2004.
- Saraviita I., *The Constitution of Finland*, <http://personal.inet.fi/tiede/ilkka.saraviita/constitutionoffinland1.pdf> (dostęp 16.11.2015).
- Serzhanova V., *Ewolucja konstytucji państw nordyckich*, [w:] red. S. Sagan, *Państwo i prawo w dobie globalizacji*, Rzeszów 2011.
- Serzhanova V., *Konstytucje fińlandzkie*, „*Gubernaculum et Administratio. Historia, Prawo, Administracja. Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*” 2006, z. IV.
- Serzhanova V., *Relacje między parlamentem a rządem Finlandii*, Rzeszów 2007.
- Serzhanova V., *Tryb uchwalania oraz reforma Konstytucji Republiki Islandii*, [w:] V. Serzhanova (red.), *W kregu zagadnień konstytucjonalizmu oraz współczesnego państwa*, Rzeszów 2015.
- Serzhanova V., *Wybory do parlamentu fińlandzkiego Eduskunty*, [w:] L. Orosz, T. Majerčák (red.), *Aktuálne problémy volebného práva a volebného súdnictva v Slovenskej republike – II ústavné dni*, Košice 2014.
- Serzhanova V., *Zmiana formy rządu w najnowszej konstytucji Finlandii*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego*” 2011, Seria Prawnicza, Prawo 10, nr 71.

- Serzhanova V., Wapińska D., *Ewolucja konstytucjonalizmu w Finlandii*, [w:] S. Bożyk (red.), *Aktualne problemy reform konstytucyjnych*, Białystok 2013.
- Suksi M., *Finlands statsrätt*, Turku–Åbo 2002.
- Szordykowska B., *Historia Finlandii*, Warszawa 2011.
- Szymanek J., *Modele systemów rządów (wstęp do analizy porównawczej)*, „Studia Prawnicze” 2005, z. 3(165).
- Tuleja P., *Zasady konstytucyjne*, [w:] P. Sarnecki (red.), *Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, Warszawa 1997.
- Witkowski Z., Serowaniec M., *Modele współpracy rządu z parlamentem w sprawach związanych z członkostwem w Unii Europejskiej na przykładzie państw nordyckich*, [w:] V. Serzhanova (red.), *W kręgu zagadnień konstytucjonalizmu oraz współczesnego państwa*, Rzeszów 2015.